

Motion till riksdagen 2007/08:Kr338

av **Gunnar Andrén och Tobias Krantz (fp)**

Forskning kring ”Kirunasvenskarna”

Förslag till riksdagsbeslut

1. Riksdagen tillkännager för regeringen som sin mening vad som anförs i motionen om ”Kirunasvenskarna” och deras okända öde i Sovjetunionen.
2. Riksdagen tillkännager för regeringen som sin mening vad som anförs i motionen om behovet av granskning av vad som hände på Sveriges ambassad i Moskva i samband med att svenskar och deras anhöriga sökte hjälp under slutet av 1930-talet.

Motivering

Hur skall man se på Sovjetunionen (1917–1990)? Som en politisk parentes? Som ett oförblommerat terrorvälde? Som drömmen om det kommunistiska lyckoriket som försvann?

Upptäckten av den nedskjutna DC-3:an år 1952 över Östersjön väckte i början på 2000-talet berättigad uppmärksamhet. Under mer än 50 år kunde ingen berätta eller bevisa vad som var sant om vad som skett.

Orsaken är enkel – och brutal. Det kommunistiska Sovjetunionen var ingen möjlig samtalspartner, sanningen var omöjlig att spåra, sanningen skulle snarast döljas. Historieskrivningen var under mer än sju decennier politiskt styrd och tillrättalagd för att passa makthavarna i Moskva.

På samma sätt kunde diplomaten Raoul Wallenbergs öde efter försvinnandet i Budapest 1945 inte klarläggas förrän Sovjetstaten förintades av inre spänningar.

Båda dessa händelser spelade på sin tid stor roll i vårt land för bilden av vår store granne i öster. Sveriges utrikespolitik påverkades. När sanningen nu, bitvis och delvis, avslöjats, avslöjar detta i sin tur politisk förljugenhet, diplomatiskt krypande och historisk desinformation.

Fel! Okänt namn

Kirunasvenskarnas dystra öde

Det är i det här perspektivet man skall se bristen på engagemang för att reda ut vad som hände vad vi vill kalla Kirunasvenskarna. I riksdagen har deras öde nästan aldrig berörts, med undantag för en interpellation (2006/07:622, besvarad av utrikesminister Carl Bildt den 21 juni 2007).

DC-3:an och Raoul Wallenberg är inte de enda ouppklarade affärerna – de till Sovjetunionen utvandrade svenskarna har också rätt att få en sanningsenlig beskrivning av vad som hände dem i deras nya hemland. Varför har så få intresserat sig för sanningen om vad som hände Kirunasvenskarna?

De voro svenskar också de, om än avrättade i främmande land. Det är en skam på Sveriges baner, att så litet intresse genom åren visats deras öde. Varför har så litet forsknings- och samhällspolitiskt intresse visats dessa, våra medborgare? Finns det ännu okända skäl att dölja vad som inträffade? Har politiska partier ett sådant intresse? Svenska staten? Ryssland? Den svenska diplomatin?

Oavsett hur det förhåller sig är det mycket otillfredsställande att inte långt större forskningsintresse visats de svenskar som gav sig iväg för att aldrig återvända. Forum för Levande Historia borde vara ett forum för sådan forskning, de historiska institutionerna vid de svenska universiteten andra.

Bristen på engagemang utgör fortsatt bakgrunden till denna motion. Kirunasvenskarnas öden är värda att berätta, deras tragiska öde gör det om möjligt än angelägnare att göra så.

Låt oss samtidigt påpeka att år 1944, efter att ha varit internerade på olika håll i Sverige men i huvudsak i Västmanland – namnet Ryssvägen, Skinnskattebergs kommun minner ännu om vad som hände – deporterades den 12 oktober 1944 cirka 900 ryska soldater via Gävle till dåvarande Sovjetunionen.

Genom intensivt forskningsarbete har journalisten Hans Lundgren, verksam vid Upsala Nya Tidning, bland annat genom en större artikelserie 2001 kartlagt vad som hände dessa i Sverige internerade ryska soldater.

Därtill kommer naturligtvis den 1946 väldokumenterade utlämningen till, dåvarande Sovjetunionen av 148 balter som varit i tysk krigstjänst.

Här skall dock en annan fråga som kräver både forskning och återupprättelser av människor, varav ett fåtal ännu lever, att beskrivas: Det som hände dem som begåvo sig till det påstått socialistiska lyckoriket.

Den ideologiska bakgrunden

Här är platsen att börja med att beskriva den ideologiska bakgrunden och samtidigt vandra vidare mot den brutala verkligheten. Under 1920- och 1930-talen reste ett betydande antal svenskar till dåvarande Sovjetunionen, både från Stockholm och andra orter i södra Sverige men framför allt från Norrbotten. De utresande har därför ofta kommit att benämnas Kirunasvenskarna, efter den UD-dossier som märktes så.

De reste i huvudsak av ideologiska skäl. Sovjetunionen framställdes i de kretsar där arbetskraft värvades till Sovjetunionen som ett socialistiskt lyckorike där socialismen skulle byggas och kommunismen förverkligas. Praktiskt taget alla resande var övertygade svenska kommunister. De fick ideologiskt stöd av dåtidens svenska kommunister.

Verkligheten de mötte blev brutalt svart – och blodröd. Många, i själva verket flertalet, kom att möta döden i Sovjetunionen, ytterst få kom någonsin åter till Sverige. De flesta mötte döden av sjukdomar och/eller dåliga levnadsförhållanden, andra – dokumentationen är som lätt inses ofullständig – mötte döden genom skenrättegångar och exekutioner.

För Sveriges del handlar det om ett svart hål i vår historia – om sådana hål kan ha en färg. Denna mörka del måste nu belysas, praktiskt och ideologiskt. Det är enligt vår mening lämpligt att detta sker genom projektet Levande historia, hittills mest inriktat på mycket allvarliga mänskliga förbrytelser under andra världskriget, mindre på enskilda svenskars öden under första delen av 1900-talet.

Den tidigare journalisten på Dagens Nyheter, Kaa Eneberg, har gjort ett pionjärbete genom privat forskningsarbete som 1999 resulterade i de första mycket uppmärksammade artiklarna om svenskarnas tragiska öden i Sovjetunionen, och hösten 2000 i boken Tvingade till tystnad (Hjalmarson och Högberg, Stockholm 2000).

Dåvarande statsrådet och chefen för Kulturdepartementet Marita Ulvskog (s) lovade i sammanhanget att nu skulle tidigare ovända stenar i fråga om svenskarnas öden vändas. Dessvärre har de goda ambitionerna inte följts av konkreta åtgärder.

Också Vänsterpartiet, tidigare Sveriges Kommunistiska Parti och däremellan Vänsterpartiet kommunisterna, lovade i högstämda ordalag att gräva i sin egen historia. Låt oss konstatera att den högtidliga retorik som hördes vid den tiden inte följts av minsta synliga resultat vare sig ideologiskt eller forskningsmässigt.

Vänsterpartiets ledning är uppenbart, nu som tidigare, i denna fråga totalt handlingsförlamad. När det gäller partiets tidiga ideologiska ogärningar fördrar partiledningen att vara totalt passiv inför varje tänkbar uppgörelse med partiets ryggradslösa historia. Likheten med strutsen som så snart fara hotar sticker huvudet i sanden ligger nära till hands. Förtigandet av sanningen, väl illustrerad genom omskrivningar av brev där både de nuvarande och tidigare partiordförandena i Vänsterpartiet, Lars Werner, Gudrun Schyman och Lars Ohly, varit inblandade är illustrationer till detta. Problemen med sanningen har väl skildrats i ett tv-program av redaktören Jan Josefsson i programserien Uppdrag granskning i Sveriges Television hösten 2004.

De avrättade – och de som bara försvunnit

Journalisten Kaa Eneberg har intensivt arbetat med kartläggning av så många som möjligt av de avresta svenskarnas öden i Stalins Sovjetunionen. I boken

Fel! Okänt namn på

Förnekelsens barn (2003) konstaterade hon att ”ännu har ingen svensk forskare tagit itu med detta svarta hål”.

– Jag kan bara beklaga att mitt journalistiska arbete, som väckt stort intresse, ännu inte lockat till professionellt forskningsarbete, skrev hon då.

Snart fem år senare är forskningsläget oförändrat.

Detta vetenskapliga tillkortakommande har lett till att alla de frågetecken om den nedstygade emigrationen som väcktes genom DN-artiklarna förblivit obesvarade. Vi vet i dag, sex sju år efter de första avslöjandena i Dagens Nyheter, inte mer om omfattningen av emigrationen, om antalet arkebuserade eller ens hur många svenskar som återvände hem än vad som redovisades då eller i Enebergs kompletterande böcker.

Eneberg fann att 33 svenskar avrättats i 1930-talets Stalinland – och att minst 45 fortfarande är ”bara försvunna”. Källan är i samtliga de 33 klarlagda fallen den sovjetiska så kallade säkerhetstjänsten NKVD:s arkiv. Eneberg har genom studium av dessa tidigare hemliga arkiv funnit att de slutat sina dagar efter att ha anklagats för att vara ”sovjetfiender”.

Det finns skäl att tro att de ovan 45 ännu försvunna svenskarna mött samma öde som de 33 som hittats i arkiven: De slutade i en massgrav med en kula i nacken, flertalet i Karelens tallbevuxna grusåsar åren 1937–1939.

En historisk skandal

Den bristande forskningen kan komma att resultera i inte bara att värdefull förstahandsinformation från fåtalet ännu kvarlevande resenärer eller deras barn går förlorad utan också i något som har likheter med historisk skandal. Därför måste Enebergs hittills privata forskningsprojekt få omfattande vetenskapligt stöd, både i vårt land och inte minst i de sovjetiska arkiv som redan finns tillgängliga eller kan komma att öppnas.

En mycket angelägen forskningsuppgift är att klarlägga, om det är möjligt, vad som hände de svenskar eller anhöriga som under de aktuella åren, uppenbarligen huvudsakligen förgäves, sökte stöd hos Sveriges ambassad i Moskva. Förmodanden, bland annat av utrikesministern (21 juni 2007) att det i UD-arkiven finns föga att finna, kan vara riktiga. Men i så fall bör även det klarläggas.

Ty eljest ligger det nära till hands att misstänka att det kan finnas diplomater – eller andra diplomatiska skäl – som gör att det ännu inte anses möjligt att kartlägga vad som hände på Sveriges beskickning i Moskva. 2004/05 års riksmöte beslöt liksom 2005/06 års och 2006/07 års att lämna denna hemställan utan bifall. Den är därför än mer angelägen:

Ytterligare ett år har gått, fortfarande finns diplomater som var verksamma vid Sveriges ambassad i Moskva i början på 1940-talet i livet och kan tillfrågas.

Breddad undersökning – med vetenskapligt stöd

Det tycks fortfarande bara vara Kaa Eneberg som med rysk hjälp letar efter svenskar i den en gång så fruktade sovjetiska säkerhetstjänstens, NKVD, olika redovisningar.

I sin senaste bok skriver hon att ”flera unga forskare har hört av sig och förvånats över bristen på samlad historieskrivning, men tydligen lagt sina egna uppsatsplaner på is tills vidare.” ”Forskningen är definitivt lågprioriterad.” Den historiska skandalen väntar bakom nästa hörn. Men inte ens tidens gång kan utplåna en annan tids ideologiska ogärningar.

Forskningen i våra grannländer

Det är värt att notera att forskningsarbeten utgivits i våra grannländer. I Norge utkom 2001 journalisten Morten Jentoft med boken *De som dro östover* (Gyldendal, utgivningen bekostad delvis av norska UD) om norska kommunisters öden på Kolahalvön.

I Finland har åtskilliga böcker om Rysslandsfarare och deras öden utgivits. Emigrantinstitutet i Åbo, statligt finansierat, bekostade 2001 utgivningen av den karelska journalisten Eila Lahti-Argutinas andra bok om finska terroroffer (*Olimme joukko vieras vaan – Vi var bara en skara främlingar*).

Dåvarande statsrådet Ulvskog talade våren 2001 i en riksdagsdebatt om vikten av att forskning om kommunismens historia nu kommer i gång även i Sverige.

Bakgrunden torde bland annat ha varit att flera böcker av fransmannen Stéphane Courtoise, exempelvis *Kommunismens svarta bok* (svensk översättning Bokförlaget DN 1999 av *Le livre noire du communisme*, Paris 1997), då hade kommit ut i Sverige och väckt insikten om behovet av en granskning av den svenska kommunismens historia.

Vetenskapsrådet fördelade för några år sedan, 2002, bland annat mot bakgrund av statsrådet Ulvskogs riksdagsuttalanden drygt nio miljoner kronor, särskilt öronmärkta, till sju vetenskapliga treårsprojekt för att studera ”kommunistiska regimer”. Men dessvärre hade bara några få kopplingar till Sverige, däribland medieforskaren Göran Leths studie om den svenska nyhetsförmedlingen i Sverige på 1930-talet, redovisat tillsammans med Ester Pollack under rubriken ”Varför teg den svenska pressen?” i publikationen *Arbetarhistoria 4:2001* (Arbetarrörelsens arkiv).

I Sverige har emellertid inga grundläggande forskningsprojekt kommit att riktas mot Kirunasvenskarnas öden. Det är uppseendeväckande och i grunden mycket allvarligt. Därigenom förtigs en viktig del i svensk modern historia.

Det går långsamt

Den ideologiska uppgörelsen – från 2001 och framåt – med kommunismen och Stalinterrom går trögt i Sverige. Ett exempel är hur den planerade min-

Fel! Okänt namn på

nesplaketten över Rysslandsfararna som riksdagsledamöter (s) från Norrbotten ville ha 2001 i Kiruna inte finns uppsatt ännu. Projektet är lika dött som många av de svenskar som utvandrade.

Kaa Eneberg som symbol för ett eftersatt forskningsområde i vår tid behöver vetenskapligt stöd, tiden går fort – och det är bråttom, bråttom. Enebergs grundläggande studier av dömda svenskars personakter i Ryssland har stärkt henne i övertygelsen om att renläriga kommunister får med osanning då de än i dag hävdar att deras försvunna partivänner gjort sig skyldiga till ett lagbrott i Sovjetunionen – underförstått att dödsdomarna och avrättningarna mot dem var helt i sin ordning.

Har hon rätt eller fel? Det måste klarläggas nu!

Vikten av klarläggande forskning

Vänsterpartiets roll i sammanhanget är värd ett särskilt studium – och forskningsklarlägganden. Partiet och dess föregångare har enligt Eneberg ”inte visat minsta intresse för att hjälpa till att belysa detta sorgliga kapitel i svensk historia”. Varför? Varför vill eller orkar det enligt egen uppfattning så demokratiskt trovärdiga Vänsterpartiet inte ifrågasätta den gamla lojaliteten med centrala direktiv?

Det intressanta är ju att tystnaden till trots har partiet hjälpt några partivänner, som drabbades av Stalins terror att komma tillbaka till Sverige, dock har det inte i något känt fall gällt utresta Kirunasvenskar. Liken i garderoben finns kvar.

Inom den socialdemokratiska arbetarrörelsen har det också varit svårt att väcka frågan om forskning om vad som hände de ideologiska emigranterna till Sovjetunionen. Som framgick av Anna-Lena Lodenius bok *Tvåfrontskrig* (Hjalmarsen och Högberg, Stockholm 2002) är den fackliga rörelsens udd i dag riktad mot nynazisterna, inte som tidigare mot både nazister och kommunister.

Svensk eftergivenhet – finns den?

En intressant utrikespolitisk aspekt gäller Sveriges förhållande till Sovjetunionen, i dag Ryssland. Har eftergivenhet mot den förr så militärt mäktige grannen kommit att påverka också svensk historieforskning? Eneberg har antytt att anhöriga till svenskar i Sovjetunionen har, oftast förgäves, vädjat om hjälp hos politiker av olika schatteringar. Även icke-socialistiska statsråd har tillrätt efterlevande släktingar att inte störa pågående dialog med Kreml. Ofta har sökandet efter den 1945 i Budapest av Sovjetarmén bortförde svenske diplomaten Raoul Wallenberg använts som förevändning att inte göra någonting.

Det måste vara en intressant forskningsuppgift att klarlägga vilka återverkningar medveten eller omedveten eftergivenhet av helt andra skäl som påverkat Sveriges agerande.

Fel! Okänt namn på

Professor Gunnar Richardson i Skara, tidigare riksdagsledamot (fp), har på ett förtjänstfullt sätt tagit sig an uppgiften att belysa detta ifråga om svensk eftergiftspolitik gentemot Nazityskland. Men fanns samma attityd, och kanske under mycket längre tid, gentemot Stalins Sovjetunionen och därefter?

Att diskutera ödet för svenskar, som frivilligt eller under tvång blivit sovjetiska medborgare, skulle kunna komplicera den diplomatiska diskussionen. Det resonemanget förekom ända in på 1990-talet. Det politiska samförståndet om att inte irritera ryssarna bestod mycket länge.

Grundforskningen saknas

Var finns mer material om Sverigeemigranterna till Sovjet att hämta?

Lars Björnin, Södertörns högskola, konstaterade häromåret att det saknas så kallad grundforskning att utgå från.

Ett projekt, som kan få betydelse för Sverige, är den bearbetning av den internationella partiorganisationen Kominterns arkiv (officiellt benämnt Ryska statens arkiv för social och politisk historia) som den amerikanske forskaren John Heynes arbetar med. Sverige deltar här via Riksarkivet. Av intresse för oss är de 1 300 svenskar som finns i dessa arkiv som aktiva i den kommunistiska rörelsen. Enligt Björnin är det inte endast kommunisters namn som finns upptecknade.

Mycket material i dagens Ryssland

I Ryssland trycks numera oräkneliga dokument över dömda och arkebuserade människor under terroråren 1937–1938. Under 2003 gavs bland annat ut en 600 sidor tjock bok om 13 000 offer enbart i Karelen – där, det bör påpekas, också de flesta svenskarna mördades. I boken Pominaljnije Spiskij Karelij 1937–1938 (Listor över avlidna i Karelen, Petrozavodsk 2002) har forskaren Jurij Dmitrijev, Petrozavodsk, sammanställt mycket material, av mördande karaktär. Det märkliga är att denna forskning bekostats med offentliga medel i dagens Ryssland.

Vår okända historia – som kan bli känd

Intresset för historia, särskilt svensk historia, är större i vårt land än på många decennier. Forskningen har via mängder av populärt skrivna böcker nått en bred allmänhet. Den som vill veta, kan finna mycket.

Men de öden som de svenskar som av ideologiska skäl emigrerade på 1920- och 30-talen till Sovjetunionen gick till mötes utgör en del av vår okända historia. De finns inte i våra historieböcker – dessa många hundra, kanske tusen svenska arbetare som sökte lyckan österut.

Fel! Okänt namn på

Men visst finns mycket forskningsmaterial att arbeta med, inte minst personliga som arkivchefen Carl-Uno Hannu i Luleå gjorde på 1970-talet med återvända svenskar, intervjuer som stannat i arkiven.

Berättelserna om dessa svenska arbetares öden i Sovjetunionen, skriver Kaa Eneberg, har begränsat sig till någras personliga vittnesbörd. Kritik av sovjetsystemet har av kommunistpartiet uppfattats som propagandistisk och lögnaktig.

Begreppet Kirunasvenskarnas ursprung

Varifrån kommer begreppet Kirunasvenskarna? Svaret – som ovan nämnts – är en UD-dossier. Det är emellertid ett vilseledande samlingsbegrepp för den svenska arbetaremigrationen till Stalins Sovjetunionen. De flesta kom visserligen från Norrbotten, ”men en mer systematisk inventering än den jag själv är kapabel till” – skriver Eneberg – ”skulle redovisa stora grupper även från andra industriområden än malmfälten”.

Många kom i själva verket från Nacka och Tumba och industrier där, andra från Småland. I svenska utflyttningslängder återfinns också större grupper från sågverksområdena kring Sundsvall som Njurunda och från Hallstavig norr om Norrtälje.

Den historiska forskningsuppgiften är stor, källorna många, möjligheterna närmast obegränsade – men det behövs stöd och ledning och beprövade vetenskapliga forskningsmetoder. Och det är bråttom, bråttom!

Stockholm den 4 oktober 2007

Gunnar Andrén (fp)

Tobias Krantz (fp)